

Həmzə Nigari yaradıcılığında məcazlar sistemi

Səbinə Məmiyeva,

Azərbaycan Universitetinin magistrantı

**Rəyçi: Aytən Hacıyeva,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru**

Məqalədə Azərbaycan təsəvvüf ədəbiyyatının inkişaf mərhələsi, bu ədəbiyyatın bir qolu olan nəqşibəndilik təriqəti, onun inkişaf mərhələləri haqqında söhbət açılır. Məqalədə nəqşibəndilik təriqətinin görkəmli nümayəndələrindən biri olan Mir Həmzə Nigarinin poeziyası bədii xüsusiyyətlərinə görə təhlil edilmişdir.

Açar sözlər: təsəvvüf ədəbiyyatı, nəqşibəndilik təriqəti, bədii ifadə vasitələri, bədii təsvir vasitələri

Ключевые слова: литература суфизма, секта нечшибенди, средства художественного выражения, средства художественные изображения

Key words: Sufism literature, narrative slogans, artistic expression means, artistic imagery

Təsəvvüf fəlsəfi cərəyan olaraq VIII əsrdə ərəb dini-fəlsəfi fikrində meydana gəlmişdir. Burada batini varlığın aşkarlanması həyat təzi olaraq meydana çıxır. Təsəvvüfün yeganə prinsipi bütün dinlərin yaradıcısı olan tək Allahın

varlığını dərk edib, ona itaət etməkdir.

Sufizm orta əsrlərdə islam aləmində geniş yayılmış dinifəlsəfi, mistik mənəvi-əxlaqi düşüncə və davranış sistemidir. «Sufi» sözü ərəbcə «yun» və ya «qaba yundan hazırlanmış parça» mənasını verən «suf», «sof» sözündəndir. «Sufi» isə həmin parçadan paltar geyən adama deyilir (8,9).

İnsan qəlbini pisliklərdən təmizləməli, nəfsinə hakim olması bacarmalıdır və yalnız bundan sonra o, həqiqəti dərk edə və onun nurundan nəsibləne bilər. Burada Allaha qovuşan, onunla birləşdiyini dərk edən sufi mütləq həqiqətin ayrılmaz hissəsinə çevrilir.

Sufizmin bir etiqad və düşüncə təzi kimi özünəqədərki

başqa din və fəlsəfi görüşlərlə bağlılığı və oxşarlığı olsa da, o, islam dininin bətinədən doğulmuş, mühtüm bir islam hadisəsi kimi nəşət etmişdi. Doğrudan da, onun əsas qaynaqları məhz islami cəmiyyətin atributlarıdır. Quran, Məhəmməd (s.) peyğəmbərlə əlaqəli sünnə və hadisələr, səhəbələrin kəlamları və davranış normaları, əhli-beytin sadə həyat tərzi, zöhd, taqva, təvəkkül, ixlas, şəriət qaydalarına dürtüst əməl etmək, Tanrı eşqi ilə yaşamaq, nəfslə mübarizə və s. təsəvvüfün ilkin qaynaqları sırasındadır (8,13).

XIX əsr Nəqşibəndlilik təriqətinin görkəmli nümayəndəsi Seyid Nigarinin lirik əsərləri, məzmunca zəngin olması ilə yanaşı, formaca da bədiiyyəti, obrazlılığı ilə seçilir. Nigarinin zəngin bədii irsi, dərin fəlsəfi mahiyyət kəsb edən lirikası ideya-bədii məzmun baxımından çoxqatlı, çox-çalarlıdır. Mütəfəkkir şairin poeziyasında kamil insan probleminə dair bir sıra

mənbələrdə müəyyən fikirlər səsləndirilsə də, bu problemin Nigarini sufizminin, nəqşibəndiliyinin özünəməxsusluğu müstəvisində araşdırılmasına ehtiyac vardır. Şairin ictimai-fəlsəfi məzmunlu lirik əsərlərində insanın mənəvi təkamülü, kamilliyə gedən yolu ilə bağlı baxışlarını ilahi-mənəvi-ruhi duyğu və düşüncələrinin poetik ifadəsi kimi qəbul etmək lazımdır.

Şair özünəməxsus bədii üslubun köməyi ilə dərin fəlsəfi fikirlərini ifadə etmək üçün dilimizin bədii söz xəzinəsindən bəhrələnməsi, gözəl sənət nümunələri yaratmışdır. Onun dilində və üslubunda bənzətmələr, mübaligələr, təkrirlər, bədii təzadlar, xüsusilə, diqqət çəkir. Bu mənada şairin lirikasının əsasında insanın kamilliyə gedən yollarını bədii dillə göstərən əsərlər durur. O, insanları nəfsinə qalib gəlməyə, ağozluktan uzaq olmağa, fani dünyaya aldanmamağa, xeyir-xah əməllərə, bir sözlə, insanlığa dəvət edir:

Nəfsi-nafərmanilə uğraşma, yar əldən gedər,
Kəlbi-tənqərvər havasılə şikar əldən gedər.
Meyli-dünyayı dənidəndir məzəllət hasilə,
Etməgil, Qafi-qənətdən vüqar əldən gedər(1).

Bəşər övladının başına bəla açan onun nəfsinə qalib gələ bilməməsi, şeytanın vəsvəsinə uymasıdır. İnsan elə bir xislətə malikdir ki, öz nəfsi ucubandan dünya malına nasayır, dünyada pis əməllərin icraçısına çevrilir. Bihəmdülillah, təsir eyləmiş fəryadi-şəbgirim, Gəltir buyi-gülüstənim, açılmış qönçəyi-vərdim. Tutub guşeyi-vəhdət yüz çevirdim əhli-ələmdən, Təəllüqdən keçüb Simurgətək azadəyəm, fardəm (1,399).

Nigarinin kamil insan barədə düşüncələri sufizmin məhəbbət konsepsiyası ilə qovuşur. "Təsəvvüfdə məhəbbət insanı vahid-birlik-həqiqət ələmindən (ruhani ilahi ələmdən) çoxluq-müxtəliflik,

Əlhəmdülillah, fikrimdir Allah,
Fikrimdə Allah, Əlhəmdülillah.
Könlümdə, vallah, dildari-dilxah,
Dildari-dilxah, könlümdə, vallah(1).

Bu nümunədə Nigarini bədii təkrir yaratmaqla Allaha olan sevgisini, ona qovuşmaq istəyini yüksək sənətkarlıqla ifadə etmişdir. "əlhəmdülillah", "Allah", "dildari-dilxah", "könlümdə", "fikrimdir" sözlərinin təkrarı ilə bədii təkrir yaratmışdır. Eyni zamanda, şairin poetik

görünən, şəhadət ələminə (maddi dünyaya) gətirib çıxaran bir qüvvə olduğu məlumdur. Biz təsəvvüfdə yenə elə məhəbbətin insanı sonda həqiqətlər ələminə dönməyə - vahidlə vəhdətə aparan yol olduğunu da bilirik. Sufizmin məhəbbət konsepsiyası insani eşq və gözəlliyi də inkar etmir. Lakin burada bəşəri gözəllik və məhəbbət həqiqətə - Allaha - Tanrıya çatmaq üçün bir körpü - məçaz kimi qəbul edilir" (4, s.13).

Allaha, peyğəmbərə sevgi yolunda sədaqət motivləri şairin bədii əsərlərində öz əksini tapmışdır. O, ilahi eşq mövzusunun xüsusi, bir məhəbbətə işləyib, insanları mənəvi saflığa çağırmışdır.

intonasiyası və obrazlılığı da mütədq həqiqətə çatmağın yolunda atılmış uğurlu addımdır. Mütədq həqiqətə çatmağın eşqi ilə yazılan daha bir nümunəyə nəzər yetirək:

Var bir halım ki, rıtxsarım görün Məcnun olur,
Böylədir kim, ilbəil, ellər bana məftun olur.
Var bir halət gözümədə, baxşı-Mövhladır, kim
Baxsam, ol şeydə bana, eynim ona əfsun olur(1).

Allahu vəsf edən şair onun
elə gözəl bir qüvvə olduğunu
deyir ki, hətta üzünü görün, yəni
ona qovuşan Məcnun ola bilər,
ona vurular. Doğrudan da, bu
sevgini yaşayan hər kəs, hər bir
sufi zamanla ona daha da
yaxınlaşır və nəhayət, onu dərk
edə bilir. Yeganə arzusu Allaha
qovuşmaq olan Nigari ondan
başqa heç kimi və heç nəyi
görmək istəmir, görmür, yalnız

Ey müavilər ümməti və ey düşməni Muhammedi,
Siz küfrani, biz şükranı: siz bir tərəf, biz bir tərəf
Sizlər tüğyani-milləti, bizlər Muhammed hümməti,
Siz mevlani, biz Qurani: siz bir tərəf, biz bir tərəf
Siz Həccaci, siz İccaci, biz Kanberi və Peyğənbəri,
Siz nəfsani, biz ruhani: siz bir tərəf, biz bir tərəf.(1)

Burada poetik mənə və
məzmun yalnız həqiqətə çatmaq
yolunda yanıb-qovrulmuş şairin
qəlbinin dərinliyindən yaranır.
Allaha məhəbbətində təmənnalı
olan yalancılardan sufilər,
peyğəmbərimiz (s.ə.s.) və onun
əhli-beytinə düşmən olan Yezid
tərəfdarlarıdır. Beləliklə, kəskin
həvc xarakterli beytlərdə də şair

Qurbanam süzgün boyuna,
Heyranam, gözəl xoyuna.
Gedib-gəlməkdən kuyinə
Cadalar, yollar açılmış.

gözlərində yaradann siması əks
olunur. Şair düşündür ki, əgər
Allaha qovuşmaq xoşbəxtliyinə
çatıb onu görə bilsə, onun
sehrindən ofsunlanar. Nigarinin
şeyrlərində Məcnun, Fəhad,
Vərqa və b. adları çəkir və
eşqdə, fədakarlıqda onlardan
üstün olduğunu bildirir.

Nigari şeyrlərində ikinci xətt
olaraq peyğəmbərin vəsfi əsas
yer tutur.

zəngin bənəzmələrlə tənqid
hədəfini oxucunun gözündən
salməğa nail olur.

Şairin sevdiyi gözəl nazlı-
qəmzəli, işvəli biridir.
Məstlikdən sərxoş bu gözəlin
üzü kimi, sözləri də insanı məst
edir. Onun gəlişinə güllər,
sünbüllər açılır, ayağına gedib-
gəlməkdən yollara iz düşür.

Ey gözəlliyin tüzarı,
Ey xublucuq lələzari.
Ey Homzanın Şahnigari,
Vəsfində güllər açılmış [1, 321].

Nigari yaradıcılığı Azar- monavi körpü salmışdır. Onun
baycan Anadolu arasında əsərlərində Azərbaycan,

Qarabağ həsrəti, nisgili daim duyulmaqdadır.
Kövsəri Tuba imiş çayı-çınarı-Qarabağ,
Aləmi-cənnət imiş dari-diyari-Qarabağ.
İmdi bildim nə imiş vəsfi-hazari-Qarabağ,
Yeridir kim çəkərim ah və zari-Qarabağ.

Yaxud da

Bir yer deyim ismidir Qarabağ,
Cənnət yeri abu şiri-qaymaq. Və ya
Qara bağrım qanlı Qarabağımdır,
Gözlərimdən çıxan yaşı-tarimdir (1) - deməklə, vətən
həsrətini, sevgisini, məhəbbətini ifadə etmişdir.

Nigari bütün varlığı ilə ibadətə Allaha qovuşmaq olar,
Allaha qovuşmağın yolunu elm və bilik isə insanların gözünü
ibadətə görür. Onun düşüncəsinə qapayan bir pərdədir. Bu ifadələri
görə elm və biliklə Allaha qapayan bir pərdədir. Bu ifadələri
qovuşmaq mümkün deyil. Ancaq obrazlı və bədii şəkildə aşağıdakı
kimi səsləndirir.

İdrak edəmi əhli-daniş,
Danişlik ilə olurmu bu iş?
Zira ki, gözündə var pərdə,
Salmış anı pərdə böylə dərdə.
Nizəyi-cidalı aşikara
Kur eyləmiş, Haqqı görməz əsla. (1, 125)

Şair burada həm də bədii xüsusiyyətlərinə riayət etmişdir.
sualdan istifadə edərək fikrini Buna görə də əsəri oxuyarkən
daha emosional boyalarla öz çətinlik çəkilmir, asanlıqla başa
oxucusuna çatdırmağa çalışmışdır. düşünlür, axıcılıq itmir.
Şair əsərdə məsnəvinin qafie S.Nigari "Nigarnamə"
sistemində uyğun bəlgüləri doğru əsərində təşbeh, məcaz, zərbi-
aparmış, dil və üslub məsəl, mübaliğə, təzad və

xitablardan, nida cümlələrindən geniş istifadə etmişdir. Nigari eyni zamanda Qurani-Kərimin bir çox

Yaqdı, yandırdı bəni nari-nigari, nedəyim?
Ta ki canımda qərar eylədi nari, nedəyim?
Lalə, güllər açulur sineyi-suzanında,
Dağ-dağ etdi bəni lalə üzari, nedəyim?

Yuxarıda nümunə gətirdiyimiz beytlərdə şairin İlahi eşq mübtalə olması yüksək bədii sənətkarlıqla ifadə olunmuş, bədii sual vasitəsilə emosionallığı daha da artırır. Sevgilisinin atəşinin onu yandırmasından və bu eşq atəşinin varlığını sarmasından, İlahi eşqin qarşısında çarəsizliyindən söz açan şair eyni zamanda sinəsində açılan lələlərin, güllərin aşiğinin sinəsini yandırır-yaxması qarşısında acizliyini də vurğulayır. O lalə üzlünün eşqinin, məhəbbətinin şairi dağılaması seirdə öz bədii əksini tapmışdır.

Şair "Nigarnamə" əsərində mübaliğələrdən də istifadə edərək, İlahi eşqin çatmaq yolunda yaşadığı hiss və həyəcanları böyük məharətlə ifadə etmişdir. Onun Allaha olan sonsuz sevgisi bütün əsər boyu açıq görünməkdədir.

*Alamaz atəşi-hicranımı çayi-Bərgüşad,
Eyləməz sud bana çayi-Həkəri
nedəyim?*

ayələrini iqtibas edib şeirlərində işləmişdir.

Bu beytdə şair həm də bədii təzad yaradaraq, atəşlə suyu qarşı-qarşıya qoyur və hətta bu hicran atəşini Bərgüşad və Həkəri çaylarının söndürməsi belə mümkün deyil, bu işdə onların belə faydası yoxdur, söyləyir. Bu beytdə biz eyni zamanda şairin Vətən həsrətinin də şahidi oluruk. Şair Vətəninin çayları olan Bərgüşadı, Həkərinin adlarını əbəs yerə çəkmir. Bu beytdə onun nisgilli, ağırsı, acısı gizlənir.

Şair "Nigarnamə" də yeri gəldikcə nida cümlələrindən də emosionallığı, ekspressivliyi artırmaq məqsədi ilə geniş şəkildə istifadə edir.

Bir kim nəzər etsə aşiqanə
Heyrətlə der ol "Xuda, Xudaya"
(1, 115) və ya
Bir şey ki Xudayədir nəzərgah,
Kim görsə anı der "Allah, Allah"
(1, 149)

Burada Allaha sevgilə, aşiq gözüylə baxan hər bir insanın Onun əzəməti qarşısındakı heyranlığı, ifadə etdiyi yüksək emosionallığı şair nidalar

vasitəsilə çatdıraraq bədii çalar yaradır. Xudaya nəzər yetirən, üz tutan, onu görün hər kəsin Ona valeh olduğunu söyləyən şairin Allaha qovuşmaq yolundakı mübarizəsi, sonsuz istəyi, arzusu əsərin sonuna qədər davam edir.

Seyid Nigari yaradıcılığı da digər klassik nümunələrdə olduğu kimi xitablarla zəngindir. Burada Allaha, nigara, yara, sahiyə və s. müraciətlər İlahi boyalarla öz bədii əksini tapmışdır.

Ey saqi, yenə tarəhhüm eylə,
Yanmış cücürüm ki, məhrəm eylə.
(1, 116)

Ey xamə, yenə təkəllüm eylə,
Bir xub gözəl gəl imdi söylə.
(1, 117)

Bu beytlərdə xitablar cümlənin əvvəlində işlənmişdir ki, bu da daha kəskin ifadə imkanı yaradır. Saqiyə (şərab paylayan) müraciət edərək ondan rəhm, mərhəmət diləyir, yanmış ciyəri üçün dost, sirdaş istəyir. Saqinin verəcəyi eşq şərabından içərsə, bu əzabın azalacağını, o şərabın özünə sirdaş olacağını düşündür. Qələmdən bu möhnətə son qoymaq üçün bir qəzəl istəyir.

İmdad dəmidir, ey əzizəm,
Əhvalımı gördünüz pərişan.
(1, 150)

Ol ləhzə dedim ki, ey rəvanım,

Ey cani-şirinim, ey cənanım. (1, 154)

Cümlənin sonunda gələn xitablar bir qədər əzizləmə, yumşaq ifadə etmək üçün ən yaxşı bədii vasitələrdir. Şair bu cür xitablardan istifadə edərək qəlbindəki sevgiyə məhəbbətliyi ifadə etmişdir. O, əhvalını pərişan, pozulmuş görün Əzizinə müraciət edərək ondan imdad diləyir. Şair Allaha qovuşacağı o saniyəyə, o ana rəvanım, şirin canım, cananım deyərək müraciət edir, Onu əzizləyir.

S.Nigari yaradıcılığının demək olar ki, əsas hissəsini bədii təzadlar təşkil edir. O, öz şeir və qəzəllərində tez-tez əksmənalı sözlərdən istifadə edərək təzad yaradır ki, bu da onların məzmununun, formasının zənginləşməsinə təkan verir. Şair "Nigarnamə" əsərində də bu cür bədii təzadlar vasitəsilə əsərin bədii gücünü artırmışdır. Seyr eylə, dila, seyr et səhrayı-məhəbbətdir,
Gər əvvəli atəşdir, amma sonu cənnətdir. (1, 308)

Ətraf aləmi məhəbbət səhrası zənn edən aşiq, ürəyində bu səhranın cəhənnəm kimi görünməsindən narahət deyil, çünki sonunda öz aşiqinə, öz

cənnətinə qovuşacağına inanır. Bu beytdə yüksək bədii sənətkarlıqla fikrini izah etmək istəyən şair, cəhənnəm və cənnət təzadını yaradaraq, güclü poetik müqayisə vermişdir. Səhrələr insanlara cəhənnəm kimi görünür, buna görə Seyid Nigari İlahi eşqə çatmaq yolundakı möhnəti cəhənnəm əzabı kimi qiymətləndirə də, ona qovuşarkən sürəcəyi səfəni cənnət hesab edir.

Məhv eylmək əğyarı, isbat etmək yarı,
Əlhəq, bu nəfi isbat tövhidi-
haqiqətdir. (1, 343)

Nigarinin düşüncəsində görə insanları Allah qovuşmağın yolu ibadətə keçir. Yalnız bu yolla insan nəfisə qalib gələ, böyük bir düşməni məhv etmiş və Allah qovuşmuş olacaqdır. Şairə görə Haqq-Təalamin gözəlliyini isbat etmək haqiqətə yetişməkdir. O, Haqqın yeganə haqiqət olduğunu əminliklə söyləyir. Bu beytdə də "əğyar" və "yar", yəni düşməni və dost sözlərindən təzad yaratmaq üçün istifadə etmişdir.

Seyid Nigari "Nigarnamə"də bədii ifadə və təsvir vasitələrindən geniş istifadə edərək əsərin poetikliyini artırmışdır.

Bələliklə, sosial həyat, düşüncə tərzini, dini yaşamı, insani münasibətlərdəki dəyişikliklər nəticəsində meydana gələn təəsürlər Nigarinin əsərlərində öz bədii ifadəsini tapmışdır. Ümumiyyətlə, Seyid Nigarinin bütövlükdə yaradıcılığına nəzər saldıqda burada şairin müxtəlif mövzu və məzmununda, fərqli ideya və üslubda yazılmış əsərləri diqqət çəkməkdədir. Dil, üslub baxımından klassik ədəbi nümunələrin davamı olan Nigari yaradıcılığı məzmun baxımından da eyni şəkildə davam edir. Lakin burada həm də yaşadığı dövrün və cəmiyyətin yaşam tərzini əks olunur. Seyid Nigarinin əsərləri eyni zamanda təsəvvüf görüşlərinin öyrənilməsi baxımından da mükəmmal potensiala malikdir.

Məqələnin elmi yeniliyi.
İlk dəfə bu məqalədə təsəvvüf ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən olan Mir Həmzə Nigarinin əsərlərində bədii ifadə və təsvir vasitələri araşdırılmış, onlara fərqli baxış təqdim edilmişdir.

Məqələnin praktik əhəmiyyəti. Məqələdən təriqət ədəbiyyatının tədrisində, həmçinin elmi araşdırmalar

prosesində istifadə etmək mümkündür.

Nəticə. Qənaətimiz belədir ki, Azərbaycan təriqət ədəbiyyatının nümayəndələrindən biri olan Nigarinin yaradıcılığı zəngin bədii təsvir xüsusiyyətlərinə görə təsəvvüf ədəbiyyatı nümunələri içərisində xüsusi əhəmiyyətə malik orijinal, təkrarsız sənət incilərindədir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Mir Həmzə Seyid Nigari. Dıvan. Bakı, 2010.
2. Mir Həmzə Seyid Nigari. Nigarnamə. Bakı, 2012.
3. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. 6 cildə. IV cild. Bakı, Elm, 2011.
4. Babayev Y. Təriqət ədəbiyyatı: sufizm, hürufizm. Bakı, Nurlan, 2007.
5. N.Məmmədli. Mir Həmzə Seyid Nigarinin "Nigarnamə" əsəri. Azərbaycan şərqşünaslıq elminin inkişaf yolları. Akademik V. Məmmədliyəvin anadan olmasının 70 illiyinə həsr olunmuş Beynəlxalq Elmi konfrans. 27-28 iyun 2013.
6. Qasımlı F. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı, "Maarif", 1974.
7. Nigari S. Xaki-payın tacı-sorim. Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı, 2004.
8. Babayev Y. Təriqət ədəbiyyatı: sufizm, hürufizm. Bakı, «Nurlan», 2007.
9. Eraydın S. Tasavvuf və Tarikatlar, Marmara Universiteti İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1997.
10. Köçərli F.B. Azərbaycan Ədəbiyyatı. Elm nəşriyyatı I-II cild, Bakı, 1978.
11. Uludağ S. Tasavvuf Terimləri Sözlüğü, Marifet Yayınları, İstanbul, 1995.
12. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmliui/handle/11543/1139>
13. <http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20T%20L%20R%20K%20%20E%20DEBIY%20I/AT1/pervane%20bavran%20nigari%20havyati.pdf>
14. <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423933729.pdf>
15. http://www.kardesedebivatlar.com/uploads/files/201808/upload_5b660ead803e2.pdf

Сабина Мамиева

**Скульптурная система в
создании Хамза Нигари
Резюме**

В статье рассматривается эволюция литературы суфизма в Азербайджане, нагшибенди как одна из ветвей этой литературы и этапы ее развития. В статье анализируются художественные особенности поэзии видного представителя этого направления Мирхамзы Нигари.

Sabina Mamieva

**Allegory system in the creation
work of Hamza Nigari
Summary**

The article deals with the evolution of Azerbaijan's Sufism literature, the narratives of the literature, and the stages of its development. The poem of Mir Hamza Nigari, one of the prominent representatives of the narratives in the article, has been included in the analysis of his artistic features.